

Şerhu'l-'Akāidi'l-'Adudiyye (Şerhu'l-'Celâl) Literatüründeki Nispet Hataları Üzerine Notlar

ÜLFER KARABULUT*

Öz

el-Akāidü'l-'Adudiyye adlı eser üzerine Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) kaleme aldığı *Şerhu'l-'Celâl*, geniş bir coğrafyada etkili olmuş önemli kelimelerdir. Eser yazıldığı dönemden itibaren yoğun ilgiye mazhar olmuş; Osmanlı, Acem, Şam, Orta Asya ve Hint alt kıtasında pek çok haşiye, tâlik, muhakemat ve tercüme çalışması-na konu olmuştur. XX. yüzyıla kadar süren bu faaliyet neticesinde *Şerhu'l-'Celâl* üzerinden devam eden hacimli bir literatür oluşmuştur. *Şerhu'l-'Celâl* literatüründeki nispet hatalarını konu edinen bu çalışmada gerçekte sahibi olmadığı bir müellife nispet edilen haşiyeler ve başka bir eser olmasına rağmen *Şerhu'l-'Celâl* haşiyesi ya da şerhi olarak kaydedilen eserler hakkındaki hataların tashihi amaçlanmaktadır. Bu hataların tashihi, *Şerhu'l-'Celâl* literatürüyle ilişkili çalışmalarda eserlerin yazıldığı coğrafyanın, dönemi-nin ve müellifinin hatalı tespiti sebebiyle olacak isabetsiz yorumların ve değerlendirmelerin önünün alınması bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda tespit edilen Yûsuf b. Muhammed Cân el-Karabâğî el-Muhammedşâhî, Câmi el-Mervezî, Mahmûd Hasan ve Muhammed b. Hâc Hamîd el-Kefevî'nin *Şerhu'l-'Celâl* haşiyeleriyle ilgili kütüphane kataloglarında ya da ikincil literatürde yer alan hatalı nispetlere dikkat çekilmiş ve gerekçelendirilerek bu hatalar tashih edilmiştir. Ayrıca gerçekte *Şerhu'l-'Celâl* haşiyesi olmadığı halde bu literatüre dahil edilen İsmâil Konevî'ye ait eserin, müellifin kendi yazdığı *Risâle fi ilmihi te'âlâ*'nın şerhi olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Devvânî, *Şerhu'l-'Celâl*, Karabâğî, Mahmûd Hasan, Câmi el-Mervezî, Kefevî, Konevî.

* Arş.Gör.Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Res. Assistant, PhD, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences. Bilecik, Türkiye. ORCID: 0000-0002-7283-5627. e-posta: ulferkarabulut@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1828453 • Geliş/Received 12.11.2025 • Kabul/Accepted 25.02.2026

Atıf/Citation Karabulut, Ülfer, "Şerhu'l-'Akāidi'l-'Adudiyye (Şerhu'l-'Celâl) Literatüründeki Nispet Hataları Üzerine Notlar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 56 (2026): 377-391.

Notes on the Attribution Errors in the Literature of *Sharḥ al-‘Aqā’id al-‘Aḍudiyya* (*Sharḥ al-Jalāl*)

Abstract

Sharḥ al-Jalāl, Jalāl al-Dīn al-Dawwānī (d. 908/1502)’s commentary on ‘*Aqā’id al-‘Aḍudiyya*, is one of the most influential *kalām* texts to have shaped intellectual traditions across a wide geographical expanse. The commentary received intense attention from the time it was written, becoming the subject of numerous super-commentaries (*ḥāshiya*), glosses (*ta’liq*), comparative studies (*muḥākamāt*), and translations in the Ottoman, Persian, Syrian, Central Asian, and Indian Subcontinent scholarly milieus. This intellectual activity, which lasted until the twentieth century, produced a substantial literature. This study focuses on correcting attribution errors within that literature. It aims to rectify misattributions concerning (1) super-commentaries mistakenly ascribed to an author who did not actually write them, and (2) works mistakenly registered as a super-commentary or commentary on the *Sharḥ al-Jalāl* when they are, in fact, on different texts. Correcting these errors is crucial for preventing inaccurate interpretations and evaluations in studies related to the *Sharḥ al-Jalāl* literature, which might arise from faulty identification of the text’s geography, period, and author. Accordingly, the study draws attention to and rectifies the incorrect attributions found in library catalogs or secondary literature concerning the super-commentaries on *Sharḥ al-Jalāl* by Yūsuf b. Muḥammad Jān al-Qarabāghī al-Muḥammadshāhi, al-Jāmi al-Marwazī, Maḥmūd Ḥasan, and Muḥammad b. al-Ḥājj Ḥamid al-Kefevī, providing the necessary justifications. Furthermore, it demonstrates that the work by Ismā’il al-Qunawī, incorrectly included in this literature, is actually commentary on the author’s own treatise, *Risālah fi ‘ilmihi ta’ālā*, and is not a super-commentary on *Sharḥ al-Jalāl*.

Keywords: al-Kalām, al-Dawwānī, Sharḥ al-Jalāl, al-Qarabāghī, Maḥmūd Ḥasan, Jāmi al-Marwazī, al-Kafawī, al-Qūnawī.

Giriş

Müteahhirin döneminin ünlü Eş’arî kalamcılarından Adudüddin el-İcî’nin (ö. 756/1355) akait metni üzerine Celâleddin ed-Devvânî’nin (ö. 908/1502) kaleme aldığı şerh çalışması; Acem, Şam, Orta Asya, Hint alt kıtası ve Osmanlı coğrafyasında etkili olmuş önemli kalam eserlerinden biridir. Müellifi Devvânî’nin kalam, meşşâi ve işrâkî felsefe ve de tasavvufa tahkik seviyesinde vukufiyeti, esere akait metninin ötesinde bir hüviyet kazandırmıştır. *Şerhu’l-Celâl* olarak bilinen bu eser, yazıldığı dönemden itibaren pek çok konuda ilmi tartışmaların seyrini de belirlemiştir. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı medrese müfredatında da yer almış ve Hüseyin b. Hasan el-Hüseynî Halhâlî’nin (ö. 1014/1605) haşiyesi ile birlikte iktisadın yukarı seviyesinde okutulmuştur.¹ Bu bakımdan yoğun ilgiyle karşılanan *Şerhu’l-Celâl*, onlarca haşiyeye, tâlik, muhakemat ve tercüme çalışmasına konu olarak geniş bir literatürün oluşmasına kaynaklık etmiştir.

1 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 23; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, 72, 73, 78; Fazlıoğlu, “Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitab Haritası”, s. 217.

Şerhu'l-'Celâl üzerine kaleme alınan çalışmalara bakıldığında eserin yazıldığı dönemi takiben başlamış ve XXI. yüzyıla kadar devam etmiştir. Nitekim Devvânî'nin öğrencilerinden Hakîm Şah el-Kazvîni (ö. 929/1523'ten sonra), yazdığı haşiyesiyle² eser üzerine yapılan çalışmaların ilk örneklerinden birini ortaya koymuştur. Serbestzâde Ahmed Hamdi ise (1864-1939) eserin haşiyelerinden tercih ettiği bölümleri ve zaman zaman kendi açıklamalarını da ekleyerek Şerhu'l-'Celâl'i Türkçe'ye tercüme³ etmiştir ki bu çalışmalar eserin etki alanının sürdüğü dönemi göstermesi bakımından önemlidir. Şerhu'l-'Celâl üzerine farklı dönemlerde ve çeşitli coğrafyalarda çok sayıda çalışmanın yapılmış olması, ilgili literatürde birtakım nispet ve tespit hatalarını da beraberinde getirmiştir. Şerhu'l-'Celâl üzerine çalışma yapan müelliflerin doğru tespit edilememesi, bu kişilerin yaşadığı dönem ve coğrafyanın da hatalı olarak belirlenmesine, buradan hareketle yapılan değerlendirmelerin ve ulaşılan sonuçların isabetsiz olmasına ve eser üzerinden yürütülen tartışmaların dönemsel ve bölgesel gelişiminin yanlış değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Bu minvalde bu çalışmada pek çok araştırmada kaynak olarak başvurulmuş ve devam eden süreçteki çalışmalar için de bu özelliği haiz olan Şerhu'l-'Celâl literatürüne ait olan eserlerin müelliflerinin doğru tespitine yardımcı olunması ve böylece müelliflerin ya da eserlerin hatalı tespitinin sebep olacağı isabetsiz değerlendirmelerin önüne geçilmesine, İslam düşüncesindeki ilmi gelişim seyrinin sağlıklı bir biçimde takip edilmesine ve bölgesel etkileşim ağlarının doğru tespitine katkı sunulması hedeflenmektedir. Daha önce Muhammet Ali Koca yaptığı çalışmasında Akaidi'l-'Adudiyye literatüründeki pek çok hatayı tespit ederek tashih etmeye çalışmıştır.⁴ Ne var ki bu makalede de bazı hatalı nispetlerin olması, kütüphane kataloglarında ve diğer ikincil literatür çalışmalarında Şerhu'l-'Celâl ile ilgili hatalı nispetlerin devam etmesi, ilgili literatürdeki hatalara tekrar dikkat çekmeyi gerekli kılmıştır. Bu çalışmada hem Şerhu'l-'Celâl literatürü özelinde tespit edilebilen beş nispet hatasına toplu olarak yer verilecek hem de bunların niçin hatalı nispet olarak kabul edildiğine dair gerekçeler ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda hatalı nispetlerin tespitinde eserlerin içerikleri, mukaddime ve ferağ kayıtlarında yer alan bilgiler, biyografik veriler ve yazar-eser ilişkisinde kronolojik tutarlılık dikkate alınmıştır.

2 Kazvîni, *Hâşiyetü Hakîm Şâh*, vr. 1^a-112^b.

3 Serbestzâde, *Şerh-i Celâl Tercümesi*.

4 Koca, hem biyobibliyografik eserlerde hem de kendinden önce yapılmış çalışmalardaki pek çok nispet hatasını tashih etmiştir (bk. Koca, "Osmanlı'da Akaid Risaleleri", s. 77-94).

1. Başka Eser Olduğu Halde Şerhu'l-Celâl Haşiyesi Olarak Tespit Edilen Eserler

Adudüddin el-İcî'nin kaleme aldığı eserlerin pek çoğu üzerine bir literatür oluşmuş olması ve bu eserlerin müellife nispetle "Adudiyye" olarak kısaltılması, onun farklı eserleri üzerine yapılan çalışmaların birbirine karıştırılmasına yol açmıştır. İcî'nin vaz', adâbü'l-bahs ve'l-münâzara ve ahlak risaleleri üzerine yapılan çalışmaların kütüphane kataloglarında ve biyobibliyografik çalışmalarda *Şerhu'l-'Akâidi'l-'Adudiyye* üzerine yapılmış bir çalışma olarak kaydedilmesi bu durumun örneği olarak zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'Akâid*'i üzerine yapılan çalışmalar da *Şerhu'l-'Akâid* isminin benzerliğinden olsa gerek *Şerhu'l-'Akâidi'l-'Adudiyye* literatürüyle karıştırılmakta ve bu eser üzerine yapılan bir çalışmaymış gibi sunulabilmektedir.⁵

- 5 Bu tür hatalı nispetlerin pek çoğunu daha önce Muhammet Ali Koca yukarıda işaret edilen çalışmasında tespit ettiği için tekrara düşmemek adına çalışmada bu türden hatalara yer verilmemiştir. Diğer taraftan biyobibliyografik eserlerde ve bazı güncel alımlarda Cürcânî ve Teftâzânî'ye *el-Akâidi'l-'Adudiyye* şerhi nispet edilse de bu müelliflere ait tevsik edilmiş bir nüsha bulunmadığı gibi adı geçen müelliflere nispet edilen yazma eserlerin de ya gerçekte müelliflerinin farklı olduğu ya da ilgili eserlerin *el-Akâidi'l-'Adudiyye* şerhi olmadığı görülmektedir (Cürcânî ve Teftâzânî'ye *el-Akâidi'l-'Adudiyye* şerhi nispet eden çalışmalara örnek olarak bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1144; Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", s. 136; Yavuz, "el-Akâidü'l-Adudiyye", s. 216; Cürcânî'ye nispet edilen nüshaların durumu hakkında bk. Koca, "Osmanlı'da Akaid Risaleleri", s. 78). Benzer bir durum Teftâzânî'nin torunu Hafid et-Teftâzânî Seyfeddin Ahmed b. Yahyâ el-Herevî hakkında da geçerlidir. Mustafa Akman, kütüphane kataloglarına referansla Hafid et-Teftâzânî'ye *Şerhu'l-Celâl* haşiyesi nispet etmekte, buna karşın herhangi bir yazma ya da matbu eserle bu nispeti doğrulama girişiminde bulunmamaktadır (bk. Akman, "Celâleddin ed-Devvânî'nin Eserleri", s. 128; Hafid et-Teftâzânî'ye eserini nispeti hakkında bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1144; Anay, *Celâleddin Devvânî*, s. 136). Kataloglarda Hafid et-Teftâzânî'ye nispet edilen nüshalar incelendiğinde ise bunların bir kısmının *Şerhu'l-Celâl* haşiyesi olmadığı diğer bazılarının ise müelliflerinin Hafid et-Teftâzânî olmadığı görülmüştür. Teftâzânî ve torunu Hafid et-Teftâzânî ile ilişkilendirilen *Şerhu'l-Celâl* haşiyelerinin durumu şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Şehid Ali Paşa, nr. 2206) nüsha Hafid et-Teftâzânî'nin, dedesinin *Şerhu'l-Muhtasar* (*Muhtasaru'l-meânî*) adlı eserine yazdığı haşiye; Esad Efendi'deki (nr. 1153/1) nüsha Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'Akâid*'ine Hafid et-Teftâzânî'nin haşiyesi (Eserin içeriği ve ferağ kaydındaki bilgiler dikkate alınmıştır); İzmir 112 numaralı nüshadaki ilk eser *Şerhu'l-Celâl*, ikinci eser ise Halhâlî'nin *Şerhu'l-Celâl* haşiyesi; İzmirli İsmail Hakkı (nr. 112) nüshasındaki eser Siddik Hasan Han Kannevci'nin *Fethu'l-beyân* adlı tefsirinin VIII. cildi (eser matbu); Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki (III. Ahmed, nr. 1897) nüsha İcî'nin *'Akâ'id*'i; Milli Kütüphane'deki (Yazmalar, nr. 1103) nüsha Gelenbevi'nin *Şerhu'l-Celâl* haşiyesi; Samsun İl Halk Kütüphanesi'ndeki (nr. 541) nüshada yer alan ilk eser müellifi tespit edilemeyen bir hadis şerhi (Fiziksel özelliklerinden mecmuaya eklendiği izlenimi veren eserin baş kısmı olmaması sebebiyle müellifi ve esere dair bilgi edilememekle birlikte içeriğinden bu

Yukarıda işaret edilen türdeki hatalı nispetlerin yanında mukaddimedede Devvânî'ye atıfta bulunulması sebebiyle Şerhu'l-'Celâl haşiyesi zannedilerek bu literatüre dahil edilen eserler de bulunmaktadır. İsmâil Konevî'ye (ö. 1195/1781) nispet edilen *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye* adlı eser bu tür hatalı nispetlere örnek verilebilir. Bu eser gerçekte *Risâle fî Şerhi İlmillâh*⁶ olup İsmâil Konevî'nin, kendi çalışması olan *Risâle fî il-mihî te'âlâ*⁷ üzerine yaptığı şerh çalışmasıdır.⁸ Pek çok yazma nüshası bulunan eser, kütüphane kataloglarında *Tahkikü ilmi'l-kelâm ve tezyîfü makâli'l-'Celâl*,⁹ *Risâle fî beyânî taalluki ilmihî te'âlâ ale'l-cüz'ıyyât ve'l-külliyât*,¹⁰ *Risâle fî ta'alluki ilmillâhi te'âlâ bi'l-umûri'l-gayri'l-mütenâhi bi'l-fi'l*¹¹ gibi farklı isimlerle de kayıtlıdır. Müellif, şerhinin mukaddimesinde telif sebebini açıklarken bu eserinde Allah'ın sonsuz şeyleri bilmesini inkâr edenlerin görüşleri yanında Devvânî'nin hudus ve ilim bahsinde muhak-kık âlimlere yönelttiği eleştirilere de cevap vereceğini ve bu görüşlerdeki zayıf yönleri ve tutarsızlıkları açıklayacağını belirtmektedir. Bu atıf sebebiyle olsa gerek Konevî'nin bu şerhi, bazı kataloglarda ve ikincil literatür çalışmalarda Şerhu'l-'Celâl hâşiyesi olarak kaydedilmiştir.¹² Bu eserin içeriği incelendiğinde Şerhu'l-'Celâl üzerine yazılmış bir şerh ya da haşiye olmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim Konevî eserinde bes-mele, hamdele ve salvele ile ilgili açıklamalarından sonra “فاعلم ان علمه تعالى” ibaresinin ve sonrasında da “واحد بالذات” ibaresinin şerhine geçmektedir.¹³ Oysa bu ve Konevî'nin bu eserinde şerh düştüğü diğer ibareler Şerhu'l-'Celâl metnine ait değildir.

eserin hadis şerhi olduğu anlaşılmaktadır), on üçüncü varaktan başlayan ikinci eser Nasrallah'ın Kâdî Mir'in *Hidâyetü'l-hikme* şerhi üzerine yazdığı haşiye (Ferağ kaydındaki nottan ve eserin içeriğinden teyit edilmiştir), 51^b'den başlayan üçüncü eser Mahmûd Hasan'ın *Şerhu'l-'Celâl* haşiyesi; Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'ndeki (nr. 906) nüshada Hafid et-Teftâzânî ile ilişkilendirilen beşinci eser Mahmûd Hasan'ın *Şerhu'l-'Celâl* haşiyesi; Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki (nr. 5778) nüsha Hafid et-Teftâzânî'ye ait *Şerhu Tehzîbü'l-mantık ve'l-kelâm*; Nevşehir Damad İbrâhim Paşa İl Halk Kütüphanesi'ndeki (nr. 402) nüsha Teftâzânî'nin *Şerhu Muhtasari'l-müntehâ* haşiyesi.

6 Konevî, *Risâle fî Şerhi ilmillâhi teâlâ*, vr. 38^b-67^a.

7 Konevî, *Risâle fî ilmillâhi teâlâ*, vr. 29^b-32^a.

8 Karabulut, “İsmâil Konevî'nin Devvânî'ye Karşı Kelâm Geleneği Savunusu”, s. 241-242.

9 Konevî, *Tahkikü ilmi'l-kelâm*, vr. 43^b-47^b.

10 Konevî, *Risâle fî beyânî taalluki ilmihî te'âlâ ale'l-cüz'ıyyât ve'l-külliyât*, vr. 81^b-104^a.

11 Konevî, *Risâle fî taalluki ilmillâhi teâlâ bi'l-umûri'l-gayri'l-mütenâhi bi'l-fi'l*, vr. 38-86.

12 Konevî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, vr. 1^b-27^a; Koca, “Osmanlı'da Akaidi Risaleleri”, s. 85; Sünger, *Ef'âl-i İbâd Meselesi*, s. 33.

13 Konevî, *Risâle fî Şerhi ilmillâhi teâlâ*, vr. 30^{a-b}.

2. Nispe ya da İsim Benzerliği Sebebiyle Yapılan Hatalar

Şerhu'l-Celâl literatürdeki tespit edilen hataların bir kısmı, eserlerin aralarında nispe ya da isim benzerliği bulunan iki âlimden daha meşhur olana nispet edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmada ele alınan bu tür hatalardan ilki, “Karabâğî” nispesini taşıyan müelliflerle ilgilidir. *Şerhu'l-Celâl* üzerine haşiye kaleme alan Yûsuf b. Muhammed Cân el-Muhammedşâhî el-Karabâğî (ö. 1035/1626), bazı çalışmalarda Muhyiddin Muhammed el-Karabâğî ile (ö. 942/1535) karıştırılmış ve ona ait *Şerhu'l-Celâl* haşiyesi Muhyiddin Karabâğî'ye nispet edilmiştir.¹⁴ Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) Devvânî'ye ait *Risâle fî isbât-ı vâcib*'i şerh ettiğini belirttiği Muhyiddin Karabâğî,¹⁵ ikincil literatürde Yusuf Karabâğî'ye nazaran daha meşhur bir sima olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şöhreti büyük ölçüde Hocazâde Muslihuddin Efendi'nin (ö. 893/1488) *Tehâfütü'l-felâsife*'si üzerine kaleme aldığı *Ta'likât*'ına ve Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) kendisine nispet ettiği *Şerhu'İsbâtî'l-vâcib* adlı esere dayanmaktadır.¹⁶ Muhtemelen *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*'nin yazarı olan Karabâğî de bu şöhreti nedeniyle Muhyiddin Karabâğî zannedilmiştir. Oysaki mukaddimede de yer aldığı üzere eser, Yûsuf b. Muhammed Cân el-Karabâğî el-Muhammedşâhî'ye aittir.¹⁷ Bu şahıs, Devvânî'nin ikinci kuşak öğrencisi olan Mirzacan Habîbullah el-Bağnevî'nin (ö. 994/1586) tanınmış taleberindendir. Devvânî'nin görüşlerinin farklı bölgelerde özellikle de Orta Asya'da yayılmasına öncülük etmiştir. Eserinde de “üstât” ifadesiyle hocası Mirzacan'ın görüşlerine atıfta bulunmuştur¹⁸ ki bu atıfları hocasından öğrenim gördüğü dersler arasında *Şerhu'l-Celâl*'in de olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Yûsuf b. Muhammed Cân el-Karabâğî, *Şerhu'l-Celâl* üzerine önce *Hankâhiyye* olarak da bilinen *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*'yi kaleme almıştır. İlerleyen süreçte haşiyesine Mirzacan'ın diğer öğrencisi

14 Arıcı, “Osmanlı'da Kelam ve Felsefe Müfredatları”, s. 370. Kütüphane kataloglarındaki hatalı nispete örnek olarak bk. Muhyiddin Karabâğî, *Şerhu'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye* (Feyzullah Efendi, nr. 1120/1), vr. 1^b-63^a; a.mlf., *Şerhu'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye* (Feyzullah Efendi, nr. 1120/1), vr. 1^b-60^b.

15 Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'ikü'n-nu'mâniyye*, s. 717-719.

16 *Risâle fî İsbâtî'l-vâcib*'in bu şerhi oldukça yaygın olmasına karşın müellifinin kimliği tartışmalıdır. Kütüphane kataloglarında ve ikincil literatürde eser hem Molla Hanefî et-Tebrizî'ye hem de Muhyiddin Karabâğî'ye nispet edilmektedir.

17 Karabâğî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*, s. 264 (Atıf verirken yazma üzerindeki numaralandırma sistemi dikkate alınmıştır. Bu yazma eserde varaklar değil sayfalar numaralandırılmıştır).

18 Karabâğî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*, s. 290, 362. Veliyyüddin Cârullah Efendi de koleksiyonundaki bu eserin hâmişine düştüğü notta Yûsuf Karabâğî'nin “üstât” ifadesiyle hocası Mirzacan'ı kastettiğini belirtmektedir (Karabâğî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*, Cârullah Efendi, nr. 1158, vr. 13^a).

Halhâlî'nin çeşitli eleştiriler yöneltmesi sebebiyle¹⁹ *Tetimmetü'l-havâşî fi izâleti'l-gavâşî*²⁰ isimli bir eser daha kaleme almıştır. Her iki eserin yazma nüshalarının çokluğu, Yûsuf b. Muhammed Cân el-Karabâğî'nin Osmanlı coğrafyasında oldukça etkili olduğunu göstermekteyse²¹ de yapılan çalışmalar incelendiğinde bu durumun ikinci literatüre yansındığını ve bu şahsın tanınırlığını arttırdığını söylemek çok mümkün değildir.

Literatürde birbirine karıştırılan bir başka iki âlim ise Muhammed b. Hâc Hamîd el-Kefevî (ö. 1168/1754-55)²² ve Muhammed b. Mustafa Hamîd el-Akkirmânî'dir (ö. 1174/1760).²³ Vefat tarihleri bakımından aralarında farklılık bulunan bu âlimlerden babasının ismi "el-Hâc Hamîd" olan ve "Kefevî" nispesini kullanan âlim, Kudüs kadılığı görevindeyken vefat etmiştir. Akkirmânî olarak bilinen ve babasının ismi Mustafa Hamîd olan âlim ise Mekke-yi Mükerrreme'de kadı olduğu sırada ahirete irtihal etmiştir. Akkirmânî, Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) *Hidâyetü'l-hikme'si* üzerine Kadî Mîr Hüseyin'in (ö. 909/1503-1504) yaptığı şerh çalışmasını bazı ilaveler de yaparak tercüme etmiştir. *İklilü't-terâcîm* adlı bu tercüme çalışması ve iki irâde-yi cüz'îyye risalesi sayesinde diğerine nazaran ikincil literatürde daha tanınır bir âlimdir. Hem her iki âlimin isminin aynı olması hem de Akkirmânî'nin babasının Hacı Hamîd Mustafa el-Kefevî olarak bilinmesi ve bazı biyografi yazarlarının onun nispesine "Kefevî"yi de eklemesi²⁴ sebebiyle olsa gerek bu iki âlim sıklıkla birbiriyle karıştırılabilmektedir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki bazan her ikisi tek bir kişi olarak kabul edilme hatasına düşülmüş ya da Muhammed b. Hâc Hamîd el-Kefevî'ye ait eserler Akkirmânî'ye nispet edilebilmiştir. Kefevî'ye ait olmasına karşın Akkirmânî'ye nispet edilen eserlerden biri de *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye'*dir.²⁵ Müellif tâlik olarak nitelediği

19 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1144.

20 Karabâğî, *Tetimmetü'l-havâşî*, vr. 1^b-159^b.

21 Karabâğî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karabulut, *Devvânî'de İlâhî İlim*, s. 38; Ahmed - Pourjavady, "Hint Altkütasında Kelâm", s. 791.

22 Kefevî'nin vefat tarihi Fındıklılı'ya göre hicrî 1170, Bursalı Mehmed Tâhir'e göre ise hicrî 1168'dir (Kefevî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fındıklılı, *Tekmilâtü's-Şakâ'ik*, s. 176; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 428-429).

23 Akkirmânî'nin hayatı hakkında bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, II, 332; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 245-246; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 224; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 719.

24 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 719.

25 Eserin hatalı olarak Akkirmânî'ye nispet edildiği yerler için mesela bk. Akkirmânî, *Hâşiye alâ Şerhi'd-Devvânî ale'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*, Hafid Efendi, nr. 148, vr. 1^b-168^a; a.mlf., *Hâşiye alâ Şerhi'd-Devvânî ale'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*, Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 139, vr. 1^b-110^b; a.mlf., *Ta'likât alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*, Kılıç Ali Paşa, nr. 521, vr. 1^b-104^b; Koca, "Osmanlı'da Akaid Risaleleri", s. 85; Sünger, *Ef'âl-i İbâd Meselesi*, s. 33, 337.

bu eserin mukaddimesinde kendi ismini, “el-Kefevî Muhammed b. el-Hâc Hamîd” olarak zikretmektedir.²⁶ Ancak Akkirmânî, eserlerinin mukaddimesinde ismini belirtirken “Kefevî” nispesini değil “Akkirmânî” nispesini kullanmaktadır.²⁷ Diğer taraftan Akkirmânî’nin biyografisini veren kaynaklar da ona böyle bir eser nispet etmemektedirler.²⁸ Bu hususlar dikkate alındığında *Hâşiye alâ Şerhi’l-‘Akâ’idi’l-‘Adudiyye*’nin Akkirmânî’ye değil Kefevî’ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Daha meşhur bir sima ile karıştırılan bir diğer âlim, vefat tarihi tam olarak bilinmeyen Câmî el-Mervezî’dir. Bu şahsın *Hâşiye alâ Şerhi’l-‘Akâ’idi’l-‘Adudiyye* adlı eseri, bazı çalışmalarda ve kütüphane kataloglarında Molla Câmî olarak tanınan Nüreddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-el-Câmî’ye (ö. 898/1492) nispet edilerek kaydedilmiştir.²⁹ Devvânî’nin çağdaşı olan Molla Câmî, Fâtih Sultan Mehmed (saltanatı: 1444-1446, 1451-1481) tarafından İstanbul’a davet edilmiş ve onun isteği ile temel metafizik yaklaşımlar olan kelim, felsefe ve tasavvufun mukayesesini yaptığı *ed-Dürretü’l-fâhire* adlı bir çalışma kaleme almıştır. Çok sayıda divanı da bulunan Molla Câmî; Osmanlı, İran, Mâverâünnehir, Horasan, Hindistan ve Balkanlar gibi pek çok coğrafyada etkili olmuştur. Bu şöhreti sebebiyle olsa gerek *Hâşiye alâ Şerhi’l-‘Akâ’idi’l-‘Adudiyye*’nin mukaddimesinde ismini “Câmî” olarak belirten müellif, Molla Abdurrahman-ı Câmî zannedilmiştir. Ancak Devvânî’nin *Şerhu’l-Celâlî*’i ömrünün sonlarında hicrî 905 yılında yazdığı³⁰ bilindiğinden Molla Câmî’nin bu eser üzerine haşiye yazması ihtimalden uzak görünmektedir. Bu haşiyenin asıl müellifi hakkındaki bilgiler ise oldukça kısıtlıdır. Bu müellifle ilgili tashih edilmesi gereken bir diğer husus da nispesinin “Muzûrî”³¹ şeklinde

26 Kefevî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-‘Akâ’idi’l-‘Adudiyye*, Akkirmânî, *Hâşiye*, (Kasidecizâde), vr. 1^b.

27 Akkirmânî, *Risâle-i ‘Akâid*, s. 115 (matbu haline ulaşmak için bk. Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâî Efendi, nr. 474/4, s. 115) (Eser aynı zamanda *Risâle-i Ef’âl-i İbâd ve İrâde-i Cüz’iyye* -uzun versiyon- olarak da bilinmektedir.); a.mlf., *İkdü’l-Kalâ’id*, Zeynelzade, 107, vr. 1^b; a.mlf., *İkdü’l-leâli*, Ulucami, nr. 3534/20, vr. 179^b; a.mlf., *Risâle fi mesâil-i kelâmiyye*, Reşid Efendi, nr. 312, vr. 1^b; a.mlf., *İkili’-t-terâcim*, s. 2.

28 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘arifin*, II, 332; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 245-246; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 224; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, III, 719.

29 Hatalı nispetlere örnek olarak bk. Câmî, *Hâşiye* (Şehid Ali Paşa), vr. 80^b-132^a; a.mlf., *Hâşiye*, (Hasan Paşa), vr. 48^b-92^b; Kalaycı, “Osmanlı’da Eş’arîlik-Mâturidîlik”, s. 104.

30 Anay, *Celâleddin Devvânî*, s. 135.

31 Müellifin nispesinin Muzûrî olarak tespit edildiği yerler için bk. Muzûrî, *Hâşiye*, Veliyyüddin Efendi, nr. V2003/2, vr. 101^b-167^a; a.mlf., *Hâşiye*, Veliyyüddin Efendi, nr. V2002/2, vr. 69^b-123^a. Veliyyüddin Efendi, V2003/2 numaralı nüshada eserin ismini belirtmek için düşülen notta müellifin nispesi “Mervezî” şeklinde olmasına karşın katalogta “Muzûrî” şeklinde kaydedilmiştir (Muzûrî, *Hâşiye alâ Şerhi’l-‘Akâ’idi’l-‘Adudiyye*, Veliyyüddin Efendi, nr. V2003/2, vr. 101^a).

okunmasıdır. Her ne kadar yazma nüshaların derkenarına³² ya da zahriye sayfalarına düşülen notlarda³³ müellifin nispesinin bu şekilde okunmasına imkân tanıyan bazı yazım şekilleri göze çarpsa da aynı nüshaların diğer derkenar notlarında³⁴ ya da eserin farklı nüshalarındaki zahriye notlarında müellifin isminin “Mervezi” olduğunu gösteren imlalar bulunmaktadır. Bu bakımdan “Muzûri” şeklinde okumaya yönlendiren yazım şekillerinin, “ze” harfindeki noktanın “ra” harfine kaydığı şeklinde değerlendirilmesi daha isabetlidir.

3. Kütüphane Kataloglarındaki Bilgilerin Tahkik Edilmemesinden Kaynaklanan Hatalar

Şerhu'l-Celâl haşiyelerinden Mahmûd Hasan'a ait olan *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id*i'l-'Adudiyye de müellifinin kim olduğu hakkında karışıklık yaşanan bir diğer eserdir. Türkiye yazma eser kütüphanelerinde dikkate değer sayıda nüshası bulunan eserin müellifi, bazı kütüphane kataloglarında “Mahmûd Hasan el-Kürdi” olarak³⁵ diğer bazılarında da “Mahmûd b. Hasan el-Mağnisavî el-Hanefî” olarak kaydedilmiştir.³⁶ Kütüphane kataloglarındaki bu bilginin yönlendirmesinin etkisiyle olsa gerek bazı ikincil literatür çalışmalarda da bu eserin müellifi, Kara Mahmûd el-Mağnisavî (ö. 1222/1807) olarak kabul edilmiştir.³⁷ Ancak eserin müellifinin Mahmûd b. Hasan el-Mağnisavî olması ihtimal dahilinde değildir. Zira Mehmed Emîn el-Üsküdârî (ö. 1149/1736) tarafından *Şerhu'l-Celâl*'in ilim bahsi üzerine kaleme alınan *Şerhu Mebhasi'l-'ilm min Şerhi'l-'Akâ'id* adlı eserde bahsi geçen haşiyeye atıfla Mahmûd Hasan'ın iki görüşü değerlendirmeye alınmaktadır.³⁸ Hâmîşteki minhüvât notunda da bu görüşlerin Mahmûd

32 Üsküdârî, *Şerhu Mebhasi'l-'ilm*, vr. 17^a, 20^a.

33 Müzûri, *Hâşiye ale'l-Celâl*, vr. 89^a; Câmî, *Hâşiye* (Haraçcioğlu), vr. 1^a; Mervezi, *Hâşiye*, (Süleymaniye), nr. 752/1, vr. 1^a; a.mlf., *Hâşiye* (Laleli), vr. 1^a -Bu nüshada iki eser yer almakta olup biri Câmî el-Mervezi'nin haşiyesi, diğeri ise Muhammed Emîn eş-Şirvânî'nin *Şerhu'l-Celâl*'in dibâcesine yazdığı haşiyedir. Bu sebeple olsa gerek katalogda müellif Muhammed Emîn şeklinde kaydedilmiştir. Diğer taraftan buradaki son iki nüsha ve diğer bazı nüshalarda eserin baş kısmı, müellifin ismini “Câmî” olarak zikrettiği mukaddime de dahil, eksiktir ve “kavlühü er-resûl” ibaresinden başlamaktadır.-

34 Üsküdârî, *Şerhu Mebhasi'l-'ilm*, vr. 21^b.

35 Eserin müellifinin bu şekilde kaydedildiği nüshalara örnek olarak bk. Kürdî, *Hâşiye* (Laleli), vr. 1-59^b; a.mlf., *Hâşiye* (Selimiye), vr. 1^b-53^a.

36 Eserin müellifinin bu şekilde kaydedildiği nüshalara örnek olarak bk. Mağnisavî, *Hâşiye* (Ayasofya), vr. 182^b-217^a; a.mlf., *Hâşiye* (Murad Molla), vr. 86^b-125^a; a.mlf., *Hâşiye* (Süleymaniye), vr. 51^b-78^b.

37 Kalaycı, “Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri”, s. 60; a.mlf., “Osmanlı'da Eş'arilik-Mâtürîdilik”, s. 104-105; a.mlf., “18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdilik Vurgusu”, II, 89.

38 Üsküdârî, *Şerhu Mebhasi'l-'ilm*, vr. 11b¹⁵⁻²¹-12a¹, 13a¹¹⁻²⁰; krş. Mahmûd Hasan, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id*i'l-'Adudiyye (Lâleli), vr. 47^{a9-16}; 47^{a17-19}-47^{b1-8}.

Hasan'a ait olduğu açıkça belirtilmektedir.³⁹ Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki (Kemankeş Emîr Hoca, nr. 323) bu yazma, müellif nüshasıdır ve yazı karakteri ve mürekkep metinle aynı olduğundan minhüvât notu da müellife aittir. Bu nüshanın ferağ kaydında yer alan bilgilerden Üsküdârî'nin eserini, hicrî 1124'te telif ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Buna istinaden Üsküdârî'nin atıfta bulunduğu Mahmûd Hasan'a ait hâşiyenin bu tarihten önce kaleme alınmış olması gerekmektedir. Daha da önemlisi bu hâşiyenin Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'ndeki (nr. 465) nüshası hicrî 1079 tarihinde istinsah edilmiştir.⁴¹ Bu hususlar dikkate alındığında bu hâşiyenin, hicrî 1222 vefat eden Mahmûd b. Hasan el-Mağnisavî'ye ait olmadığı açıktır. Nüshalarının yaygınlığından ve Osmanlı ulemasının esere atıflarından bu hâşiyenin XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında dolaşımında olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı âlimlerinin eserlerinde genelde kendilerinden önce Acem ve Şam bölgesinde üretilmiş metinlerdeki görüşleri eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tuttıkları dikkate alındığında eserin müellifinin Khaled el-Rouayheb'in Muhibbî'den hareketle "Şam'da tahkik kapısının açılmasını" ilişkilendirdiği Molla Mahmûd el-Kürdî (ö. 1073/1663[?]) olma ihtimali güçlenmektedir. Nitekim Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1731) gibi ünlü simaların da hocası olan⁴² bu âlimin Şam'da Devvânî'nin eserlerini okuttuğu bilinmektedir.⁴³

Sonuç

Çalışmada *Şerhul-Celâl* literatürüyle ilgili beş yanlış nispet tespit edilmiş olup bunların genellikle eserlerin, aralarında isim ve nispe benzerlikleri bulunan âlimlerden daha meşhur olanıyla eşleştirilmesi, kütüphane kataloglarındaki hatalı kayıtların etkisi ve eser içeriklerinin yeterince incelenmemesi gibi sebeplerden kaynaklandığı görülmüştür. Bunlardan ilki İsmâil Konevî'ye ait *Risâle fî Şerhi 'İlmillâh* adlı eserdir. Bu eser bazı kütüphane kataloglarında ve ikincil literatürde *Şerhu'l-Celâl* üzerine yapılmış bir eser olarak kaydedilse de eser incelendiğinde müellifin kendi risalesi üzerine yaptığı şerh çalışması olduğu görülmüştür. Tespit edilen diğer hatalar eserlerin müellifleriyle ilgilidir. Nispelerinin benzerliğinden kaynaklandığı düşünülen bu hatalardan biri Yûsuf b. Muhammed Cân el-Muhammedşâhî

39 Üsküdârî, *Şerhu Mebhasi'l-'ilm*, vr. 11^b (minhüvât notu).

40 Üsküdârî, *Şerhu Mebhasi'l-'ilm*, vr. 29^b.

41 Mahmûd Hasan, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'idi'l-'Adudiyye* (Râşid Efendi), vr. 171^b-204^b (Yazma eserin üzerinde bulunmadığından varak numarası hesaplanarak tespit edilmiştir).

42 Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik*, s. 220-221.

43 Molla Mahmûd el-Kürdî'nin Şam'da ilmi hayatın gelişimindeki etkisi için bk. Rouayheb, 17. Yüzyılda İslam Entelektüel Tarihi, s. 38-48.

el-Karabâğî'nin haşiyesinin Muhyiddin Karabâğî'ye nispet edilmesidir. Müellifin eseri mukaddimesinde ismini açıkça belirtmesinden hareketle eserin, Mirzacan'ın öğrencisi Yûsuf b. Muhammed Cân el-Muhammedşâhî el-Karabâğî aidiyeti kesindir. Bu gruptaki bir diğer hatalı nispet, güncel çalışmalarda sıklıkla Akkirmânî ile karıştırılan ya da onunla aynı kişi zannedilen Muhammed b. Hâc Hamîd el-Kefevî'nin haşiyesi hakkındadır. Akkirmânî'nin eserlerinin mukaddimesinde Kefevî nispesini kullanmaması, buna karşın müellifin haşiyenin mukaddimesinde Kefevî nispesini zikretmesi, haşiyenin Akkirmânî'ye değil Kefevî'ye ait olduğunu göstermektedir. Bir diğer hatalı nispet hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Câmî el-Mervezî ile ilgilidir. Haşiyenin dibâcesinde Câmî isminin zikredilmesi bir karışıklığa yol açmış ve eserin müellifi hatalı olarak bazı kütüphane kataloglarında Abdurrahman-ı Câmî şeklinde kaydedilmiştir. Bu müellif ile ilgili bir diğer tashih edilmesi gereken husus ise müellifin nispesinin “Muzûrî/Müzûrî” şeklinde değil de “Mervezî” şeklinde olması gerektiğidir. Tespit edilen bir diğer hatalı nispet Mahmûd Hasan'a ait haşiyenin Mahmûd b. Hasan el-Mağnisavî'ye nispet edilmesidir. Haşiyenin istinsah tarihleri ve diğer müelliflerin esere yaptıkları atıflar göz önünde bulundurularak eserin Mahmûd b. Hasan el-Mağnisavî'ye ait olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu haşiyenin hicrî XI. yüzyıl Bilâdîşâm müelliflerinden Mahmûd Hasan el-Kürdî'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Bibliyografya

- Ahmed, Asad Q. - Reza Pourjavady, “Hint Altkitasında Kelâm”, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke, trc. Orhan Ş. Koloğlu v.dğr., İstanbul: Küre Yayınları, 2020, s. 783-806.
- Akkirmânî, *Hâşiye alâ Şerhi'd-Devvânî ale'l-Akâidi'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 148, vr. 1^b-168^a.
- Akkirmânî, *Hâşiye alâ Şerhi'd-Devvânî ale'l-Akâidi'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 139, vr. 1^b-110^b.
- Akkirmânî, *Ta'likât alâ Şerhi'l-Akâidi'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 521, vr. 1^b-104^b.
- Akkirmânî, *İkdü'l-kalâ'id fi tahkiki'l-'akâ'id/'İkdü'l-kalâ'id alâ Şerhi'l-'Akâ'id*, Akhisar Zeynelzade Ktp., nr. 107, vr. 1^b-242^a.
- Akkirmânî, *İkdü'l-leâlî fi beyânî 'ilmihi teâlâ bi-gayri'l-mütenâhi*, Bursa İnebey Ktp., Ulucami, nr. 3534/20, vr. 179^b-185^a.
- Akkirmânî, *İklilü't-terâcim*, Dersâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1319.
- Akkirmânî, *Risâle fi'l-Mesâilî'l-kelâmiyye*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 312, vr. 1^b-31^a.
- Akkirmânî, *Risâle-i Akâid*, y.y., t.y.
- Akman, Mustafa, “Celâleddin ed-Devvânî'nin Eserleri ve Özet Olarak Tanıtımı”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018): 122-159.
- Anay, Harun, *Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi* (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.
- Arıcı, Mustakim, “Osmanlı'da Kelâm ve Felsefe Müfredatları Üzerine Bir Modelleme: Cârullah Efendi Koleksiyonu Örneği”, *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl, İstanbul: İLEM Yayınları, 2020, s. 361-412.

- Bağdatlı, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-‘arîfin esmâü'l-müellifin ve âsarü'l-musannifin*, nşr. Kilisli Rifat Bilge - İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi [TÜBA], 2016.
- Câmî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-‘Adudiyye*, Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraçcıoğlu, nr. 1315/1, vr. 1^b-64^b.
- Câmî, Abdurrahman, *Hâşiye alâ şerhi'd-Devvânî ale'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1720/2, vr. 80^b-132^a.
- Câmî, Abdurrahman, *Hâşiye alâ şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Çorum Hasan Paşa Ktp, Hasan Paşa Yazma, nr. 10, vr. 48^b-92^b.
- Devvânî, Celâleddin, *Şerhu'l-'Akâidi'l-'Adudiyye (Şerhu'l-Celâl)*, I-II, Dersâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1318-1900.
- Fazlıoğlu, Şükrân, “Nebi Efendi-zâde'nin ‘Kaside fi el-Kutub el-Meshûre fi el-'Ulûm'una Göre Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitap Haritası”, *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 3 (2003): 191-221.
- Fındıklılı, İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fi Hakki Ehli'l-Hakâ'ik*, haz. İsmail Yıldırım, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Gümüş, Sadreddin, “Cürcânî, Seyyid Şerif”, *DİA*, 1993, VIII, 134-136.
- İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Kalaycı, Mehmet, “18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefilikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlîmler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*, ed. Ahmet Hamdi Furat v.dğr., I-II, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, s. 47-95.
- Kalaycı, Mehmet, “Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20/2 (2016): 9-72.
- Kalaycı, Mehmet, “Osmanlı'da Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İhtilafı Edebiyatı, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15/29 (2017): 79-151.
- Karabâğî, Muhyiddin Muhammed b. Ali er-Rûmî, *Şerhu'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1120/1, vr. 1^b-63^a.
- Karabâğî, Muhyiddin Muhammed b. Ali er-Rûmî, *Şerhu'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1121/1, vr. 1^b-60^b.
- Karabâğî, Yûsuf b. Muhammed Cân el-Muhammedşâhî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Yûsuf Ağa Kütüphanesi, Yûsuf Ağa, nr. 502/3, vr. 263-412.
- Karabâğî, Yûsuf b. Muhammed Cân, *Tetimmetü'l-havâşî fi izâleti'l-gavâşî*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1600, vr. 1^b-159^b.
- Karabulut, Ülfer, “İsmâil Konevî'nin Devvânî'ye Karşı Kelâm Geleneği Savunusu: Allah'ın Eşyaya Dair İlmi Hakkında Bir Tartışma”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 8/1 (2025): 236-255.
- Karabulut, Ülfer, *Devvânî'de İlâhî İlim* (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2024.
- Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge, I-II, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1941.
- Kazvîni, Hakîm Şâh Muhammed b. Mübârek, *Hâşiyetü Hakîm Şâh alâ Şerhu'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 605, vr. 1^a-112^b.
- Kefevî, Muhammed b. el-Hâc Hamîd, *Ta'likât/Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar, nr. 2609, vr. 1^b-92^b.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414-1993.
- Koca, Muhammet Ali, “el-Akâ'idü'n-Nesefiyye ve el-Akâ'idü'l-Adudiyye Örneğinde Osmanlı'da Akaid Risaleleri: Problemler, Özellikler ve Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 14/28 (2016): 41-97.
- Konevî, İsmâil b. Muhammed, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar, nr. 7333, vr. 1^b-27^a.

- Konevî, İsmâil b. Muhammed, *Risâle fî ilmîllâhi teâlâ*, Çorum Hasan Paşa Ktp., Hasan Paşa Yazma, nr. 971/4, vr. 29^b-32^a.
- Konevî, İsmâil b. Muhammed, *Risâle fî Şerhi İlmîllâh*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., Raşid Efendi, nr. 59/9, vr. 38^b-67^a = *Tahkîkû ilmî'l-kelâm ve tezyîfû makâlî'l-Celâl*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 1001/2, vr. 43^b-47^b = *Risâle fî beyânî taalluki ilmîhî teâlâ ale'l-cüz'ıyyât ve'l-külliyât*, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 523/4, vr. 81^b-104^a = *Risâle fî taalluki ilmîllâhi teâlâ bi'l-umûri'l-gayri'l-mütenâhi bi'l-fi'l*, Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 420, vr. 38-86.
- Kürdi, Mahmûd Hasan, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar, nr. 568, vr. 1^b-53^a.
- Kürdi, Mahmûd Hasan, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp, Laleli, nr. 2201, vr. 1-59^b.
- Kürdi, Mahmûd Hasan, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 465/4, vr. 171^b-204^b.
- Mağnisâvî, Mahmûd b. Hasan el-Hanefî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2344/4, vr. 182^b-217^a.
- Mağnisâvî, Mahmûd b. Hasan el-Hanefî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 1350/2, vr. 86^b-125^a.
- Mağnisâvî, Mahmûd b. Hasan el-Hanefî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 752/4, vr. 51^b-78^b.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
- Mervezî, el-Câmî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 2203/1, vr. 1^b-30^a.
- Mervezî, el-Câmî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp, Süleymaniye, nr. 752/1, vr. 1^b-47^a.
- Mervezî, el-Câmî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1720/2, vr. 80^a-132^a.
- Muzûrî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. V2003/2, vr. 101^b-167^a.
- Muzûrî, Molla Câmî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-'Akâ'id-i'l-'Adudiyye*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. V2002/2, vr. 69^b-123^a.
- Müzûrî, Molla Câmî, *Hâşiye ale'l-Celâl*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1157/2, vr. 89^b-141^b.
- Rouayheb, Khaled, *17. Yüzyılda İslam Entelektüel Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Mağrip'te İlmi Akımlar*, çev. Zahit Atçıl, İstanbul: Klasik Yayınları, 2023.
- Serbestzâde, Ahmed Hamdi, *İlm-i Kelâmdan Akâ'id-i Adudiyye Şerh-i Celâl Tercümesi*, Trabzon: Serâsi Matbaası, 1311.
- Sünger, Adem, *Akâid-i Adudiyye Literatüründe Ef'âl-i İbâd Meselesi* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2024.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- Üsküdarî, Mehmed Emin, *Şerhu Mebhasi'l-'ilm min Şerhi'l-'Akâ'id*, İstanbul: Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş, nr. 323, vr. 1-29^b.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "el-Akâidü'l-Adudiyye", *DİA*, 1989, II, 216.

Extended Summary

Notes on the Attribution Errors in the Literature of *Sharḥ al-‘Aqā’id al-‘Aḡudiyya* (*Sharḥ al-Jalāl*)

Jalāl al-Dīn al-Dawwānī’s commentary on ‘Aḡud al-Dīn al-Ījī’s ‘*aqā’id* has fostered an extensive scholarly corpus across a vast geography since its inception. However, the work’s widespread acclaim has also led to various authorship misattributions within this literature. This research investigates five distinct misattributions detected in the *Sharḥ al-Jalāl* corpus. These errors are analyzed and corrected based on internal content, information extracted from prefaces (*muqaddima*) and colophons (*farāgh*), the chronological consistency between authors and their works, and available biographical data. The aim of the study is to contribute to the accurate identification of the authors of works belonging to the *Sharḥ al-Jalāl* tradition, which has served—and continues to serve—as a key reference source in many scholarly studies. In doing so, the study seeks to prevent problems such as the incorrect determination of the period and geographical context in which these works were produced, the misinterpretation of the historical and regional development of debates conducted through these works, and, consequently, the emergence of flawed evaluations and conclusions based on such errors.

The first misattribution discussed concerns the work titled *Hāshiya ‘alā Sharḥ al-‘Aqā’id al-‘Aḡudiyya*, attributed to Ismā‘il al-Qunawī. In reality, this work is a commentary (*sharḥ*) written by Qunawī on his own treatise concerning the *ta‘alluq* of God’s knowledge. It appears to have been mistaken for a study on *Sharḥ al-Jalāl* because the author states in his preface that he intended to respond to Dawwānī’s criticisms of theologians. An examination of its content, however, clearly demonstrates that it is not a *hāshiya* on *Sharḥ al-Jalāl*. Nevertheless, this misattribution appears both in library catalogues and in secondary literature.

The second misattribution concerns a *hāshiya* on *Sharḥ al-Jalāl* authored by Yūsuf b. Muḥammad Jān al-Karabāghī. In extant scholarship, this author has frequently been confused with the more renowned Muḥyi al-Dīn al-Karabāghī, most likely due to their shared *nisba*. However, the author explicitly identifies himself in the preface as “Yūsuf b. Muḥammad Jān al-Karabāghī.” He was a student of Mirzajān Ḥabibullāh al-Bāghnawī, who studied under Dawwānī’s disciples and played a pivotal role in the dissemination of Dawwānī’s views. Throughout his work, Yūsuf al-Karabāghī frequently invokes his teacher’s opinions. Furthermore, in response to criticisms directed at him by another of Mirzajān’s students, Ḥusayn Ḥalḥālī, Yūsuf al-Karabāghī authored a second *hāshiya* entitled *Tatimmat al-ḥawāshi fi izālat al-ghawāshi*. The proliferation of extant manuscript copies of both works suggests that Yūsuf al-Karabāghī exercised considerable influence within the Ottoman intellectual milieu. Nevertheless, this influence has not been adequately reflected in modern scholarship, where confusion with Muḥyi al-Dīn al-Karabāghī persists.

Another misattribution concerns a work by Muḥammad b. al-Ḥājī Ḥamid al-Kefewī. In the preface to his *ta’liq* on *Sharḥ al-Jalāl*, the author clearly identifies himself as

“al-Kefewî Muḥammad b. al-Ḥajj Ḥamid.” Despite this unambiguous self-identification, the work has been incorrectly attributed in some catalogues and modern studies to Muḥammad Akkirmānî. This confusion likely arises from the fact that certain biographical sources also refer to Akkirmānî with the *nisba* “Kefewî.” Although they are distinct individuals, they have periodically been conflated, and other works authored by al-Kefewî have also at times been attributed to Akkirmānî. However, an examination of Akkirmānî’s corpus shows that he consistently used the *nisba* “Akkirmānî,” whereas the author of the *ta’lîq* on *Sharḥ al-Jalâl* under consideration here adheres strictly to the *nisba* “Kefewî,” thereby providing compelling evidence against the attribution to Akkirmānî.

A further misattribution pertains to a *ḥāshiya* on *Sharḥ al-Jalâl* by Jāmi Marwazî. In the preface, the author identifies himself simply as “al-Jāmi,” and the extant sources provide scant biographical information regarding him. This paucity of data appears to have led to the erroneous attribution of the work to the renowned poet and scholar Mullā Jāmi (Nūr al-Din ‘Abd al-Raḥmān al-Jāmi) in certain studies and catalogues. However, Mullā Jāmi, a contemporary of Dawwānî, passed away in 898/1492, whereas Dawwānî is known to have composed *Sharḥ al-Jalâl* toward the end of his own life, in 905 AH. This chronological discrepancy renders it historically implausible for Mullā Jāmi to have authored a *ḥāshiya* on this work. Accordingly, the author must be a distinct individual, specifically Jāmi Marwazî. Another point of confusion regarding the author’s identity concerns the misreading of his *nisba* as “Muzûrî.” This reading—likely influenced by library annotations in certain manuscripts or by marginalia found in other *ḥāshiyas* on *Sharḥ al-Jalâl*—should be regarded as a scribal error resulting from the displacement of the diacritical point from the letter zāy (ز) to rā (ر). Indeed, various manuscript copies contain orthographic forms that clearly support the reading “Marwazî.”

The final attribution error addressed in this study concerns the *ḥāshiya* on *Sharḥ al-Jalâl* belonging to Maḥmūd Ḥasan. In some library catalogues, the author is identified as “Maḥmūd Ḥasan al-Kurdî,” while in others, he appears as “Maḥmūd b. Ḥasan al-Maghnisāwî al-Ḥanafî.” Misled by these catalogue entries, some recent studies have attributed the work to Kara Maḥmūd al-Maghnisāwî (d. 1222/1807). However, copy number 465 in the Kayseri Raşid Efendi Library was transcribed (*istinsâkh*) in 1079 AH. Furthermore, Mehmed Emîn al-Üsküdârî, who wrote a commentary on the section of “knowledge” (*‘ilm*) in *Sharḥ al-Jalâl*, cites this work in two places. It is known that Üsküdârî composed his work in 1124 AH. Given this timeline, it is historically impossible for the *ḥāshiya* to have been written by Kara Maḥmūd b. Ḥasan al-Maghnisāwî. It is highly probable that the author is Maḥmūd Ḥasan al-Kurdî, who lived in the Damascus region during the eleventh century AH.

Keywords: al-Kalâm, al-Dawwānî, Sharḥ al-Jalâl, al-Qarabāghî, Maḥmūd Ḥasan, Jāmi al-Marwazî, al-Kafawî, al-Qūnawî.